

12.00.08 - кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право

УДК 343.21:341.48:349.41

**ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНО-
ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ВОДНИХ РЕСУРСІВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ
УКРАЇНИ, БІЛОРУСІ ТА РОСІЇ**

Берднік І.В., к.ю.н., доцент

професор кафедри кримінального права та правосуддя

Чернігівський національний технологічний університет

Стаття присвячена аналізу кримінального законодавства України, Білорусі та РФ за порушення правил охорони вод, незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, порушення правил використання, експлуатації та охорони водних ресурсів як невід'ємних елементів навколишнього природного середовища.

Ключові слова: кримінальне законодавство, вода, водний об'єкт, охорона вод, засмічення вод, забруднення вод.

Статья посвящена анализу уголовного законодательства Украины, Беларуси и РФ за нарушение правил охраны вод, незаконное занятие рыбным, звериным или другим водным добывающим промыслом, нарушение правил использования, эксплуатации и охраны водных объектов как неотъемлемых элементов окружающей природной среды.

Ключевые слова: уголовное законодательство, вода, водный объект, охрана вод, засорение вод, загрязнение вод.

**Berdnik I. V. COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF THE LEGAL
PROTECTION OF WATER RESOURCES UNDER THE CRIMINAL LAW OF
UKRAINE, BELARUS AND RUSSIA**

The article is devoted to the analysis of the criminal legislation of Ukraine, Belarus and the Russian Federation for violation of the rules of water protection, as well as illegal fishing or hunting or any other sea hunting industry, violation of the rules of use, exploitation and protection of water objects as an integral part of the natural environment.

Key words: criminal legislation, water, water object, water protection, littering of water, pollution of water.

Постановка проблеми. Актуальним і необхідним є ретельне вивчення і аналіз кримінально-правової охорони водних ресурсів в різних країнах світу. Питання збереження водних ресурсів понад століття не втрачає своєї актуальності на світовій арені. Сучасна міжнародна практика є одним з основних чинників, які впливають на формування як норм національного кримінального законодавства, так і законодавства європейських країн.

Постійне вдосконалення вітчизняного кримінального закону пов'язане в тому числі й з необхідністю збереження навколишнього природного середовища, запобігання та протидії злочинним посяганням на природні об'єкти, зокрема, водні.

Стан дослідження. Проблеми кримінально-правової охорони водних ресурсів за законодавством зарубіжних країн були предметом дослідження в роботах таких вчених, як: Гавриш С.Б., Матвійчук В.К., Мельник М.І., Присяжний В.М.

Метою цієї статті є аналіз зарубіжного досвіду кримінально-правової охорони водних ресурсів.

Виклад основного матеріалу. Кримінально-правове законодавство України щодо охорони водних ресурсів має багато спільних рис із нормами, якими визначено кримінальну відповідальність за порушення правил охорони водних об'єктів у країнах СНД, зокрема, у Білорусі та Росії. Проте, існують і певні суттєві відмінності.

Кожна із перелічених вище країн закріплює кримінальну відповідальність за забруднення водних об'єктів. В Україні кримінальна відповідальність за таке діяння передбачена у ст. 242 Кримінального кодексу (далі - КК) України («Порушення правил охорони вод»). Так, відповідно до ч. 1 ст. 242 КК України злочином є порушення правил охорони вод (водних об'єктів), якщо це спричинило забруднення поверхневих чи підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод або зміну їхніх природних властивостей, або виснаження водних джерел і створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля [1]. Кваліфікуючою ознакою є вчинення цього злочину, якщо він спричинив загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки.

У ч. 1 ст. 272 КК Білорусі закріплена кримінальна відповідальність за забруднення та засмічення вод – забруднення або засмічення поверхневих або підземних вод, вчинені протягом року після накладення адміністративного стягнення за такі ж порушення [2]. Отже, кримінальна відповідальність за порушення правил охорони водних ресурсів у Білорусі настає тільки у випадку, якщо винна особа вчинила таке діяння до спливу однорічного терміну з дня застосування до неї адміністративної відповідальності за правопорушення, яке полягає у забрудненні або засміченні вод. Таким чином, у диспозиції зазначеної статті йдеться про так звану адміністративну преюдицію - створення складу злочину за рахунок ознак адміністративного правопорушення, а критерієм розмежування адміністративного проступку і злочину при цьому виступає факт попереднього накладення адміністративного стягнення за вчинення аналогічного діяння. Визначальним для констатації кримінального караного забруднення або засмічення вод є зміст вини, як основної ознаки суб'єктивної сторони. Сутність умислу - більш негативне ставлення до охоронюваних законом соціальних цінностей ніж раніше, що, в свою чергу, в цілому обумовлює підвищення суспільної небезпеки скоєного.

КК України такого положення не містить. Крім того, відмінність полягає у тому, що за законодавством України кримінальна відповідальність за досліджуваний злочин настає лише за умови створення в результаті його вчинення небезпеки для життя чи здоров'я людей або ж довкілля, а кримінальне законодавство Білорусі не вимагає настання таких наслідків.

Відповідно до ч. 1 ст. 242 КК України злочин визнається закінченим з того моменту, коли забруднення вод створило небезпеку для життя, здоров'я людей, або для довкілля. Загроза заподіяння шкоди має бути реальною, очевидною, а негативні наслідки не настають лише завдяки своєчасно вжитим заходам або в силу інших обставин, які не залежать від волі винної особи. Створення вказаної небезпеки слід розглядати як своєрідний різновид суспільно небезпечних наслідків, які хоч і тісно пов'язані з діянням, однак мають самостійний характер. Якщо реальної загрози заподіяння шкоди охоронюваним соціальним цінностям внаслідок порушення спеціальних правил не виникло, вчинене має тягнути адміністративну відповідальність.

Також відмінність є і у формулюванні кваліфікованих складів цього злочину. Так, за законодавством Білорусі кваліфікуючою ознакою порушення правил охорони вод є забруднення або засмічення вод, які спричинили умисне або з необережності заподіяння шкоди у великому розмірі, або навмисні забруднення або засмічення джерел питного водопостачання [2]. Поняття «у великому розмірі» у даному випадку є оціночним.

Законодавство України, на відміну від вищевказаних норм КК Республіки Білорусь, таких кваліфікуючих ознак не містить. Особливо кваліфікованим складом цього злочину за законодавством Білорусі є заподіяння ним смерті або захворюваності людей, проте тільки з необережності. Кримінальний кодекс України заподіяння смерті або спричинення захворюваності людей визнає кваліфікуючою ознакою, при чому як за наявності умислу, так і з необережності. Також КК України передбачає таку обтяжуючу ознаку як спричинення злочином масової

загибелі об'єктів тваринного та рослинного світу, чого не закріплено у КК Білорусі. Ще однією відмінністю є те, що кримінальне законодавство України взагалі не містить особливо кваліфікованих складів порушення правил охорони вод.

Кримінальний кодекс Російської Федерації (далі - КК РФ) також передбачає кримінальну відповідальність за порушення правил охорони вод у ст. 250, а саме за забруднення, засмічення, виснаження поверхневих чи підземних вод, джерел питного водопостачання або інша зміна їх природних властивостей, якщо ці діяння призвели до заподіяння істотної шкоди тваринному чи рослинному світу, рибним запасам, лісовому або сільському господарству [3]. Отже, забруднення вод визнається злочином, тільки за умови, якщо воно спричинило істотну шкоду довкіллю або лісовому та сільському господарству. Поняття «істотна шкода» у даному випадку є оціночним. Законодавство України не передбачає обов'язкового заподіяння істотної шкоди, а лише зазначає про створення небезпеки для людини або довкілля, для визнання порушення правил охорони водних об'єктів злочином. Ще однією відмінністю є те, що за кримінальним законодавством РФ у диспозиції простого складу злочину не згадується про настання негативних наслідків для здоров'я та життя людини і громадянина.

Обтяжуючою ознакою цього злочину за законодавством Росії, як і України, є порушення правил охорони вод, якщо таке порушення спричинило масову загибель тварин. Усі інші кваліфікуючі обставини цього злочину за законодавством Росії є відмінними від тих, що закріплені у КК України, а саме: 1) спричинення заподіяння шкоди здоров'ю людини; 2) вчинення цього злочину на території заповідника або заказника або в зоні екологічного лиха або в зоні надзвичайної екологічної ситуації [3]. Під спричиненням шкоди здоров'ю у цьому випадку необхідно розуміти спричинення шкоди здоров'ю людини будь-якого ступеня тяжкості одній або декільком особам [4]. Особливо кваліфікованим складом забруднення та засмічення вод за

законодавством РФ, на відміну від України, є спричинення цим злочинним діянням смерті людини з необережності.

На окрему увагу заслуговують норми кримінального законодавства Республіки Білорусь та РФ, якими встановлено відповідальність за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, оскільки предметом злочину виступають водні живі ресурси, тобто організми, життя яких постійно або на окремих стадіях розвитку неможливе без перебування (знаходження) у воді.

Спільним для України, РФ та Білорусі є те, що усі ці країни встановлюють кримінальну відповідальність за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом. Так, відповідно до ч. 1 ст. 249 КК України злочином є незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, якщо воно заподіяло істотну шкоду [1]. Якщо істотної шкоди не було заподіяно, то таке діяння підпадає під ознаки адміністративного правопорушення. Кваліфікованими складами цього злочину є його вчинення із застосуванням вибухових, отруйних речовин, електроструму або іншим способом масового знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу або особою, раніше судимою за цей злочин [1].

Відповідно до ч. 1 ст. 281 КК Білорусі під незаконним видобутком риби або інших водних тварин необхідно розуміти видобуток риби або інших водних тварин без належного на те дозволу, або в заборонені час та добу, або в заборонених місцях, або забороненими знаряддями, або забороненими способами, вчинений протягом року після накладення адміністративного стягнення за таке ж порушення [2]. Отже, на відміну від України, законодавство Білорусі не встановлює обов'язковою ознакою заподіяння незаконним видобутком риби істотної шкоди для визнання цього діяння злочином. Натомість, диспозиція ч. 1 ст. 249 КК України не передбачає такої ознаки вищезазначеного злочину як «вчинення цього злочину протягом року після накладення адміністративного стягнення за таке порушення».

Кваліфікованим складом незаконного видобутку риби за кримінальним законодавством Білорусі є вчинення цього злочину особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією ж статтею, або який спричинив заподіяння шкоди у великому розмірі, або видобуток риби або інших водних тварин з використанням знарядь лову, принципи роботи яких засновані на використанні електромагнітного поля, ультразвуку, або шляхом вибуху, або незаконний видобуток риби або інших водних тварин, види яких свідомо для винного включені до Червоної книги Республіки Білорусь [2]. Відповідно до Примітки ст. 281 КК Білорусі великим розміром шкоди є розмір шкоди на суму, що в сто і більше разів перевищує розмір базової величини встановленої на день вчинення злочину [2].

Україна визнає серед перерахованих кваліфікованих ознак лише дві: 1) вчинення злочину раніше судимою за цей же злочин особою; 2) вчинення злочину із застосуванням вибухових, отруйних речовин, електроструму або іншим способом масового знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу.

Особливо кваліфікованими злочинами відповідно до ч. 3 та ч. 4 ст. 281 КК Білорусі є: 1) незаконний видобуток риби, вчинений службовою особою з використанням своїх службових повноважень та 2) незаконний видобуток риби, що призвів до заподіяння шкоди в особливо великому розмірі. Особливо великим є розмір шкоди на суму, що в двісті п'ятдесят і більше разів перевищує розмір базової величини, встановленої на день вчинення злочину [2]. Кримінальний кодекс України взагалі не містить особливо кваліфікованих складів даного злочину.

Кримінальна відповідальність за незаконне видобування водних біологічних ресурсів передбачена у ст. 256 КК РФ. За кримінальним законодавством Росії злочином є незаконний видобуток водних біологічних ресурсів, якщо це діяння було вчинено: а) із заподіянням великої шкоди; б) із застосуванням самохідного транспортного плаваючого засобу або вибухових і хімічних речовин, електроструму або інших способів масового винищення

зазначених водних тварин і рослин; в) в місцях нересту або на міграційних шляхах до них; г) на особливо охоронюваних природних територіях або в зоні екологічного лиха або в зоні надзвичайної екологічної ситуації [3]. Кваліфікованими складами цього злочину є незаконний видобуток котиків, морських бобрів чи інших морських ссавців у відкритому морі або в заборонених зонах [3]. Особливо кваліфікуючі ознаки відповідно до ч. 3 ст. 281 КК РФ: вчинення незаконного видобування риби або інших водних ресурсів особою з використанням свого службового становища або групою осіб за попередньою змовою або організованою групою [3]. Отже, об'єктивна сторона незаконного видобування рибних водних ресурсів за кримінальним законодавством характеризується досить чіткою деталізацією та докорінно відрізняється від об'єктивної сторони незаконного зайняття рибним промислом за законодавством України.

У КК Російської Федерації також встановлюється кримінальна відповідальність за незаконні видобуток і оборот особливо цінних водних біологічних ресурсів, що належать до видів, занесених до Червоної книги Російської Федерації і (або) охоронювані міжнародними договорами Російської Федерації (ст. 258.1). Кваліфікованим складом є вчинення цього злочину службовою особою з використанням свого службового становища, а особливо кваліфікованим – вчинення цього злочину організованою групою. Кримінальний кодекс України не містить подібної статті.

Чинне законодавство України встановлює кримінальну відповідальність за забруднення моря. Подібні норми містяться також у Кримінальному кодексі Російської Федерації. Кримінальне законодавство Білорусі складу такого злочину не містить.

Відповідно до ч. 1 ст. 243 КК України злочином є забруднення моря в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або в межах вод виключної (морської) економічної зони України матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей, або відходами внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя чи

здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло перешкодити законним видам використання моря, а також незаконне скидання чи поховання в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або у відкритому морі зазначених матеріалів, речовин і відходів [1]. Кваліфікуючою ознакою забруднення моря є спричинення цим діянням загибелі або захворювання людей, масової загибелі об'єктів тваринного і рослинного світу або інших тяжких наслідків [1]. Особливо кваліфікованим складом забруднення моря є неповідомлення спеціально відповідальними за те особами морських та повітряних суден або інших засобів і споруд, що знаходяться в морі, адміністрації найближчого порту України, іншому уповноваженому органу або особі, а у разі скидання з метою поховання – і організації, яка видає дозволи на скидання, інформації про підготовлюване або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотні втрати ними в межах внутрішніх морських і територіальних вод України або у відкритому морі шкідливих речовин чи сумішей, що містять такі речовини понад встановлені норми, інших відходів, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло завдати шкоди зонам лікування і відпочинку або перешкодити іншим законним видам використання моря [1].

Кримінальна відповідальність за забруднення морського середовища передбачена у ст. 252 КК Російської Федерації. У диспозиції цієї статті закріплено, що злочином є забруднення морського середовища з джерел, що перебувають на суходолі, або внаслідок порушення правил поховання або скидання з транспортних засобів або зведених в море штучних островів, установок або споруд речовин і матеріалів, шкідливих для здоров'я людини і водних біологічних ресурсів або дії, які перешкоджають правомірному використанню морського середовища [3]. Відмінність від вітчизняного кримінального законодавства полягає в тому, що в Україні для визнання забруднення моря злочином вимагається встановлення того факту, що цим діянням було створено небезпеку для життя чи здоров'я людей або живих

ресурсів моря чи це діяння могло перешкодити законним видам використання моря.

Обтяжуючими ознаками вказаного злочину за КК Росії є заподіяння цим злочинним діянням істотної шкоди здоров'ю людини, водним біологічним ресурсам, довкіллю, зонам відпочинку чи іншим охоронюваним законом інтересам [3]. У Кримінальному кодексі України не закріплено такої кваліфікуючої ознаки. Особливо обтяжуючими ознаками відповідно до ч. 3 ст. 252 КК Росії є спричинення цим злочином смерті людини з необережності. За кримінальним законодавством України забруднення моря, яке спричинило смерть людини, визнається кваліфікованим складом злочину.

Також відмінність кримінальної-правової охорони водних ресурсів полягає у тому, що кримінальне законодавство деяких держав (Білорусь, Росія) передбачає кримінальну відповідальність за порушення правил охорони водних ресурсів. Так, у ст. 283 КК Білорусі передбачено кримінальну відповідальність за порушення правил охорони риби та інших водних тварин (порушення правил охорони риби та інших водних тварин при провадженні вибухових робіт, виїмки піщано-гравійних ґрунтів або виконанні інших робіт на водних об'єктах або при експлуатації водозабірних споруд і перекачувальних механізмів, що спричинило навмисно або з необережності загибель риби або інших водних тварин із заподіянням шкоди у великому розмірі [2]), у ст. 257 КК Росії передбачено кримінальну відповідальність за порушення правил охорони водних біологічних ресурсів, зокрема (виробництво сплаву деревини, будівництво мостів, дамб, транспортування деревини та інших лісових ресурсів, здійснення вибухових та інших робіт, а так само експлуатація водозабірних споруд і перекачувальних механізмів з порушенням правил охорони водних біологічних ресурсів, якщо ці діяння призвели до масової загибелі риби або інших водних біологічних ресурсів, знищення в значних розмірах кормових запасів чи інші тяжкі наслідки [3]), також у ст. 336 КК Росії передбачено кримінальну відповідальність за порушення правил охорони рибних запасів

(порушення правил охорони рибних запасів при будівництві мостів, дамб, здійсненні вибухових або інших робіт, експлуатації водозабірних споруд або перекачувальних механізмів, якщо це діяння спричинило або могло спричинити масову загибель риби або інших водних тварин [3]).

Наступна відмінність полягає у тому, що законодавство деяких країн визнає порушення правил водокористування окремим злочином. Так, наприклад, відповідно до ст. 273 КК Білорусі злочином є порушення правил водокористування, що призвело до виснаження водного об'єкта [2]. Кримінальне законодавство України та Росії не містить подібних кримінально-правових норм. Натомість, в Україні за порушення правил водокористування встановлено адміністративну відповідальність (ст. 60 КУпАП).

Також специфічною особливістю кримінального законодавства України у сфері охорони водних об'єктів те, що у КК України міститься окрема стаття, яка передбачає кримінальну відповідальність за незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах. Так, відповідно до ч. 1 ст. 239-2 КК України злочином є незаконне заволодіння поверхневим (грунтовим) шаром земель водного фонду в особливо великих розмірах [1]. Кваліфікованим складом цього злочину є його вчинення повторно або за попередньою змовою групою осіб, а особливо кваліфікованим – спричинення тяжких наслідків. Особливо великим розміром слід розуміти обсяг поверхневого (грунтового) шару земель, який становить більше, ніж десять кубічних метрів [1]. Кримінальні кодекси Білорусі та Росії не містять подібних норм.

Висновки. Отже, аналіз наведених норм зарубіжного законодавства демонструє, що для них притаманними є такі злочини як забруднення, засмічення та виснаження вод (порушення правил охорони вод), незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, порушення правил використання, експлуатації та охорони водних об'єктів як невід'ємних елементів навколишнього природного середовища. Проте, ці

діяння сформульовані дещо у відмінній інтерпретації. Аналогічно, по-різному закріплені кваліфікуючі ознаки та наслідки таких злочинних посягань. Однак, такі розбіжності не створюють суттєвих складнощів як при тлумаченні зарубіжного законодавства, так і при здійсненні порівняльно-правового аналізу, шляхом зіставлення із положеннями кримінального закону України.

В цілому, розглянуті приписи кримінального законодавства зарубіжних країн, в існуючому формулюванні, позитивно відбиваються на відносинах з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення водних об'єктів в масштабах декількох країн. Позитивним для України може бути закріплення в нормах КК положень про адміністративну преюдицію - створення складу злочину за рахунок ознак адміністративного правопорушення. Критерієм розмежування адміністративного проступку і злочину при цьому виступає факт попереднього накладення адміністративного стягнення за вчинення аналогічного діяння. Визначальним для констатації кримінального караного забруднення або засмічення вод є зміст вини, як основної ознаки суб'єктивної сторони.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05. 04. 2001 № 2341-III // Офіційний вісник України. – 2001. – № 21. – с. 1. – ст. 920.
2. Уголовный кодекс Республики Беларусь от 9 июля 1999 г. № 275-3 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://etalonline.by/?type=text&regnum=НК9900275#load_text_none_1_
3. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 N 63-ФЗ (ред. от 29.07.2017) // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/